

УДК 338.48 (477.7)

ФОРМИ ТА МОДЕЛІ ЕКОЛОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНІЙ СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Андрєєва Н.М., Полянничко О.В.

У статті наведено сучасний стан та особливості розвитку рекреаційно-туристичної галузі в Україні, проаналізовані підходи до розкриття економічної сутності та визначення форм (моделей) екологічного підприємництва в рекреаційно-туристичній сфері в умовах сталого розвитку

Постановка проблеми. В умовах ринку провідна роль у формуванні ефективної, конкурентоздатної, соціально-орієнтованої економіки відводиться підприємству, адже воно є атрибутом та водночас каталізатором необхідних соціальних та економічних трансформацій. Підприємство є постійним каталізатором суспільного виробництва, що не дозволяє йому стояти на місці, справедливо посідаючи одне з провідних місць у формуванні механізму саморозвитку ринку. Його прогрес є запорукою зростання економічного, інтелектуального та духовного потенціалу суспільства. В законодавчому полі, зокрема згідно ст.42 Господарського кодексу України, підприємство визначається як самостійна, ініціативна, систематична, здійснювана на власний ризик господарська діяльність, що відбувається завдяки суб'єктам господарювання (підприємцям) з метою досягнення економічних і соціальних результатів, зокрема одержання прибутку [1].

Особливе місце в забезпеченні сталого розвитку України займає екологічне підприємство. В науковій літературі існують різні визначення екологічного підприємства. Так, на думку Л.В. Жарової, Є.Ю. Какутича [2, с.20; 4,с.7] екологічне підприємство – це галузь економіки країни, що полягає у безпосередній участі в реалізації природоохоронних та ресурсозберігаючих програм різного рівня, так і в механізмі компенсації збитків та втрат, понесених внаслідок техногенних природних надзвичайних ситуацій, а також під час ліквідації їх наслідків.

Екологічне підприємство як ефективний інструмент екологізації та економічної диверсифікації важко переоцінити в процесах реабілітації рекреаційно-туристичної сфери, яка на Україні знаходиться в стагнаційному становищі попри наявність великої кількості археолого-історичних пам'яток, курортних та природно-заповідних територій. Якісна диференціація форм екологічного підприємства у рекреаційно-туристичній сфері дозволяє чітко визначити базові та перспективні для розвитку напрями екологізації. Визначення базових форм екологічного підприємства у рекреаційно-туристичній сфері має істотне значення

для формування економічних зрушень, як на макро-, так і на мезо- і мікро-рівнях.

Дослідженню окремих аспектів сталого розвитку підприємницької діяльності у рекреаційно-туристичній сфері присвятили свої праці такі науковці, як О.І. Амоша, Б.В.Буркинський, С.І.Дорогунцов, М.А.Хвесик, С.К. Харічков, В.А. Голян, Є.В.Хлобистов, В.М. Степанов, І.О. Гродзинська, Н.І. Конищева, В.С. Міщенко, В.І.Мацола, Ю.В. Зінько, М.В. Ільїна, В.Ф. Кифяк, Л.В.Жарова, С.Г. Нездоймінов та інші вчені [2-6, 8-11].

Метою статті є розкриття економічної сутності, особливостей розвитку та визначення типологічних ознак форм (моделей) екологічного підприємництва у сфері туризму та рекреації в умовах сталого розвитку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні процент світового ВВП на долю туристичної галузі складає не менше 10%, не менше 8% у загальному об'ємі світового експорту та 30-35% у сфері надання послуг по всьому світу. Кількість людей, безпосередньо задіяних у секторі туризму складає 75 млн., або 4% від числа усіх працюючих у світі. За даними експертів, один турист витрачає у середньому 300-400 доларів у місці свого перебування. У зв'язку з цим, у розвинених країнах туризму надається суттєва всебічна підтримка у виді інвестицій, податкових та митних пільг, які стимулюють його розвиток [3; с. 49]. Слід зазначити, що доля туризму у ВВП України є меншою, ніж 2%, у той час, як у розвинених країнах даний показник варіюється між 5 та 8% [6; с. 134].

Відповідно до даних Державного комітету статистики України, число іноземних громадян, які відвідують Україну у якості туристів, з кожним роком зростає. Так, аналізуючи з посткризового періоду, у 2009 р. їх кількість склала 20798342 осіб, у 2010 р. - 21203327 осіб, у 2011 р. - 21415296 осіб. Таким чином, загальна кількість іноземних туристів, що відвідали Україну упродовж 2009 - 2011 рр. склала 44 млн. 345 тис. 165 осіб [7].

Відповідно до даних Всесвітнього економічного форуму, Україна займає одне з лідируючих місць у Європі за рівнем забезпеченості цінними природними лікувальними та історико-культурними ресурсами, що викликають значний інтерес у вітчизняних та іноземних туристів. Але у дійсності, унікальний природно-ресурсний, санаторно-курортний та рекреаційно-туристичний потенціал України, який здатен забезпечити подальший розвиток національного продукту у даній сфері та вихід його на міжнародні ринки, використовується на половину від реальних можливостей рекреаційно-туристичного комплексу держави [3; с. 55]. Така ситуація пояснюється:

- відсутністю адаптованої до європейських стандартів якісної інфраструктури рекреаційно-туристичних об'єктів;
- аварійним станом більшості історико-культурних пам'яток, що є об'єктами для туристичних подорожей;

- значними недоліками в рівні сфери обслуговування;
- низькою комунікаційною інфраструктурою в державі в цілому;
- економічною стагнацією та нівелюванням інструменту державно-приватного партнерства.

Динаміка туристичних міграційних процесів в Україні у період 2000-2011 рр., відповідно до кількісних показників в'їзного та виїзного туризму в Україні (за даними Державного комітету статистики України) наведено у рис.1.

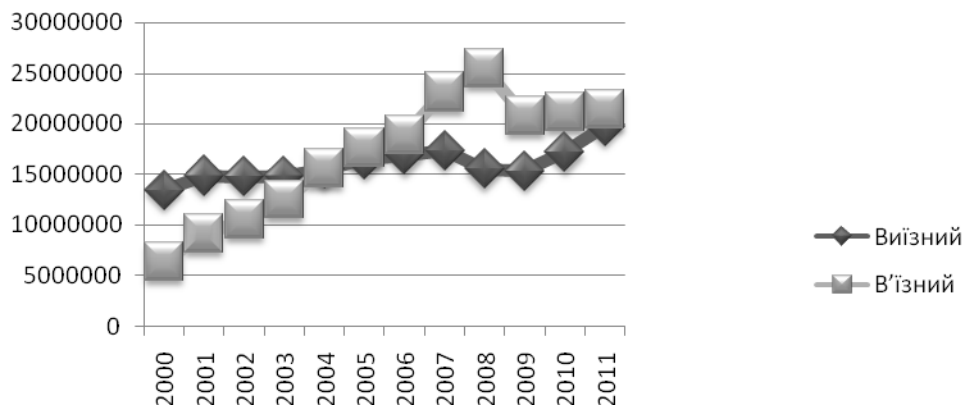

Рис.1. Динаміка туристичних міграційних процесів в Україні у період 2000-2011 рр., відповідно до кількісних показників в'їзного та виїзного туризму в Україні за даними Державного комітету статистики України.

Аналітичні висновки, отримані в ході дослідження візуально-математичної складової «виїзної» кривої доцільно поділити на дві частини за темпоральними характеристиками. Частина перша посідає період з 2000 по 2008 роки демонструє сталу динаміку до збільшення кількості громадян України, що надали перевагу іноземним туристичним об'єктам всупереч національним. Другий період з 2008 по 2011 роки символізує стагнаційний період з кволюю ремісією, що опосередкований економічною кризою 2008 року. Слід зазначити, що всупереч нівелюванню більшості негативних ефектів від економічної стагнації в 2010-2011 роках, темпи зростання виїзного туризму значно зменшилися відносно першого аналізованого періоду. Цей аспект є дуже перспективним знаком для національного екологічного підприємництва, що фактично має на туристичному ринку вивільнений та незайнятий попит з отримання екологічних продуктів та послуг в рекреаційно-туристичній сфері. Оперативне та якісне реагування на цей ринковий виклик дозволить

отримати в найближчій перспективі значні економічні преференції та прибутки.

Аналіз «в'їзної» кривої дозволяє зробити тотожні висновки відносно загального стану споживання туристичного продукту в період економічної кризи, як для національного, так і для іноземного споживача. Необхідно відмітити, що рекреаційно-туристичні ресурси посідають ключове місце в структурі побудови усєї рекреаційно-туристичної сфери в цілому. Зазначені ресурси доцільно поділити на :

1) Унікальні (не відновлювальні/природного походження):

а) географічні: орографічні; геологічні; ландшафтні (опціонально – можливе штучне видозмінення ландшафту); кліматичні; гідросферні тощо;

б) природні: флористичні; фауністичні; біогеоценози тощо;

2) Антропогенні (рукотворні):

а) соціально-еволюційні: археологічні; історичні; монументального мистецтва; архітектури; містобудування; садово-паркового мистецтва; історичні об'єкти науки і техніки тощо;

б) природно-антропогенні: заказники; природні та біосферні заповідники; національні природні парки; дендропарки; ботанічні сади; зоопарки тощо.

Якщо перша група ресурсів дає змогу оцінити економічну привабливість для реалізації інтересу екологічного підприємництва, то друга група визначає вже наявний рівень капіталізації вектору екологічного підприємництва в регіоні.

Нормативно-правову базу, що певним чином регламентує підприємницьку діяльність у рекреаційно-туристичній сфері складають: Закон України "Про туризм" від 15.09.1995 р., "Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України", затверджене Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 22.06.2009 р. за № 330, Закон України "Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу "Курортполіс Трускавець" від 18.03.1999 р., Постанова Кабінету Міністрів України "Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного "Курортполіс Трускавець" від 09.08.1999 р. № 1441, "Порядок розгляду і затвердження інвестиційних проєктів, що реалізуються на території спеціальної економічної зони туристсько-рекреаційного типу "Курортполіс Трускавець", затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 04.10.2000 р. за №1507, "Правила використання корисних властивостей лісів", затверджені Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 14.08.2012 р. за № 502, "Порядок спеціального використання лісових ресурсів", затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 р. за № 761, "Державна цільова екологічна програма розвитку Криму ("Екологічно безпечний Крим") на 2011-2015 роки", затверджена Постановою Кабінету Міністрів України 25.05.2011 р. за № 539 та інші нормативно-правові акти.

Рекреаційно-туристична сфера – є синтезованою категорією, виникнення якої зумовлене значною двосторонньою конвергенцією, проте, не злиттям. Сучасна рекреаційно-туристична сфера являє собою взаємовідношення п'яти базових елементів. Зазначені елементи (за правилами семантичних кіл) пересікають одне одного, проте, не поглинають. Прикладом якісної економічної конвергенції можна назвати співвідношення сфери медицини, рекреації та туризму. Рекреація, як сфера відновлення, передбачає лише ті медичні процедури, що направлені на досягнення стану гомеостазу в організмі людини (бальнеологічні процедури, акупунктура і т.п.) з виключенням проведення складних операцій (протезування, пластична хірургія і т.п.). Туризм, а саме медичний туризм, навпаки, передбачає заплановані подорожі з метою проведення серйозних медичних маніпуляцій з метою лікування або модифікацій. З огляду на цю різницю в цілях, формування синтетичної категорії "рекреаційно-туристичний", є найбільш доцільним, з точки зору якісного охоплення сфери реалізації форм екологічного підприємництва.

Систематика форм екологічного підприємництва в рекреаційно-туристичній сфері, за функціонально-цільовою ознакою, що є найбільш доцільною, дозволяє визначити такі типи (моделі) його впровадження:

- виробничий тип (виробництво екологічних товарів; комерційне споживання екологічних товарів; надання екологічних послуг; комерційне споживання комерційних послуг);

- інтелектуальний тип (інноваційні розробки та їх впровадження; науково-технічні послуги з використанням, в тому числі, спеціального програмного забезпечення; інформаційні послуги; використання права інтелектуальної власності: передача патентів на екологічні вироби; передача екологічних «ноу-хау» і т.п.);

- комерційно-фінансовий тип (послуги з оптово-роздрібного продажу екологічних товарів та послуг; орендні відносини: «хайринг», «рентинг» та «лізінг», наприклад, потужностей з виробництва екологічної продукції; комерційний екологічний аудит; договірна капіталізація екологічних проектів).

Крім того, вельми важливим моментом є диференціація векторів реалізації інтересу екологічного підприємництва в рекреаційно-туристичній сфері, що являє собою: предметний та суб'єктний вектори. Предметний вектор, наприклад, дає змогу реалізовувати потенціал екологічного підприємництва в сфері рекреації спеціального предмету – землі, - та створює передумови для комплексного адміністрування відновних процесів в рекреаційно-туристичних комплексах. Суб'єктний вектор, навпаки, направлений на людину, як базового споживача рекреаційно-туристичних послуг.

Формами екологічного підприємництва в рекреаційно-туристичній сфері є: міжнародна, національна та приватна форми. Зазначені вище форми доцільно структурувати за трьома рівнями: макро-, мезо- та мікро-рівнями.

Міжнародна форма екологічного підприємництва в рекреаційно-туристичній сфері являє собою полісуб'єктний симбіоз міжнаціональних інтересів і диференціюється на дві суб-форми: міждержавну та міжнародно-приватну. Міждержавна суб-форма розташована на макро-рівні і передбачає наступну видову палітру: міждержавні екологічні проекти; міждержавні екологічні угоди; міждержавна нормотворчість в сфері регулювання екологічного підприємництва в рекреаційно-туристичній сфері; тощо. Міждержавна суб-форма не має мезо- рівня та мікро- рівня. Міжнародно-приватна суб-форма позиціонована на мезо-рівні та має два види, розташовані на мікро- рівні: в'їзний та виїзний. В'їзний вид міжнародно-приватної суб-форми передбачає реалізацію економічного інтересу екологічного підприємництва за рахунок міграції біпатридів, апатридів та іноземних громадян до України, що мають на меті задоволення своїх потреб в рекреаційно-туристичній сфері. Виїзний вид міжнародно-приватної суб-форми навпаки базується на міграції громадян України з метою задоволення зазначених вище потреб. Міжнародно-приватна суб-форма не має макро- рівня.

Національна форма екологічного підприємництва в рекреаційно-туристичній сфері має за сферу регулювання економічних відносин між резидентами України та має наступні суб-форми: державну, казенну/комунальну, партнерську, тощо. Державна суб-форма передбачає активну роль держави, як суб'єкта економічних відносин, в сфері реалізації рекреаційно-туристичної політики. З огляду на статус держави, вона має можливість не тільки виступати стороною в економічних відносинах, а й регулювати цю сферу відносин. Державна суб-форма позиціонована на макро- рівні та диференційована наступними видами, що розташовані на мезо-рівні: імперативним та конвенціональним. Казенна/комунальна суб-форма сформована на мезо-рівні та у видовій палітрі на мікро-рівні являє собою: казенні підприємства; комунальні підприємства, установи та організації; тощо. Партнерська суб-форма розташована на мезо-рівні та на мікро-рівні диференціюється на наступні види: державно-приватного партнерства; інвестиційної капіталізації (прямі, непрямі та капітальні інвестиції); сегментарної приватизації; інноваційної кооперації; тощо.

Приватна форма екологічного підприємництва в рекреаційно-туристичній сфері охоплює домінуючу частину економічних відносин і диференційована такими суб-формами: бізнесова; рекламна; рекреаційна; лікувальна, - що знаходяться на мікро-рівні. Приватна форма екологічного підприємництва не виключає участь в ній держави, проте не допускає державу, як імперативного співвласника, тобто за відсутності моделей «50%+1 акція» на користь держави або моделі «золотого пакету» (25%+1 акція з правом вирішального голосу).

Всі зазначені форми екологічного підприємництва в рекреаційно-туристичній сфері з теоретичного рівня трансформуються в реальні інструменти, за допомогою яких створюються діючі моделі екологічного підприємництва. До таких моделей можна віднести:

1) Екологічно чисте виробництво – об’єкт індустріального-туризму. Екологічно чисте виробництво, при якісному менеджменті може приносити економічну користь в якості туристичного об’єкту. Прикладом такої моделі можна назвати сучасні пивоварні компанії, що модернізували власне виробництво, до екологічно чистого та на постійній основі проводять туристичні екскурсії. Реалізація подібної моделі дозволяє досягти наступних переваг: додаткового економічного прибутку; залучення нових клієнтів, що споживатимуть продукцію, яка виготовляється; якісної конкурентної реклами.

2) Екологічно чисте фермерство - туристичний об’єкт. Зазначена модель має спільні риси з попередньою, проте реалізується в сферах тваринництва та рослинництва. До прикладів таких моделей можна віднести ферми з вирощування страусів, що споживають екологічно чисті продукти на території яких провадяться туристичні екскурсії. Економічні переваги такої моделі: реклама власної продукції; додатковий економічний прибуток, отриманий як винагорода від суб’єктів туризму; активізація роздрібною торгівлі на території комплексу за рахунок суб’єктів туризму.

3) Екологічні виставки/форуми – об’єкт бізнес туризму. Реалізація власної екологічно чистої продукції та екологічного обладнання в значному сенсі пов’язана з участю в екологічних виставках, проведення яких є регулярним. Екологічні ж форуми дозволяють досягти конвенційних угод з майбутнього придбання чи залучення продукції, що виробляється.

4) Приватні заказники – об’єкт мисливського туризму. Капіталізація сфери приватних заказників є перспективною, з огляду на постійний попит на подібні послуги. Видача дозволів на полювання, що обмежують видовий склад об’єктів для полювання та темпоральні рамки полювання є перспективним засобом залучення коштів.

5) Дендропарки – об’єкт для активної рекреації. Використання дендропарку, як об’єкту для рекреації є перспективним напрямом реалізації екологічного підприємництва, проте, з метою недопущення стагнаційних процесів необхідно, крім самого об’єкту, звертати увагу на логістичну складову (налагодження чіткої структури міжміських турів; побудова туристичних маршрутів); на рекламну складову (поза межами територіальної одиниці, де розташований об’єкт) та складову роздрібною торгівлі, що задовольнятиме потреби відвідувачів.

6) Гірські курорти – об’єкт спортивного туризму. Еволюція статусу гірського курорту від об’єкту рекреаційного туризму до об’єкту спортивного туризму пов’язана з головною колізійною особливістю – необхідністю модернізації та якісному зростанню інфраструктури. Слід зазначити, що рівень антропогенності модернізаційних процесів по відношенню до природного середовища повинен бути поміркованим та не змінювати, в критичних об’ємах, біосферної складової курорту. Залучення сегменту спортивного туризму значно збільшить прибуткову складову

бізнесу та, на певному етапі, дозволить в перспективі прогнозувати проведення івентів змагального характеру.

7) Туристсько-оздоровчі комплекси – об’єкт для інсентив - туризму. Розвиток соціальних взаємовідносин та корпоратизація бізнесової складової ставить перед екологічним підприємництвом нові завдання. Ігнорування нових сегментів бізнесової оферти неминуче негативно вплине на майбутню перспективу підприємства в цілому, його прибуток та біфуркаційну стійкість. Туристично-оздоровчі комплекси потенційно мають змогу забезпечувати всі три форми інсентив - туризму: encouragement (заохочення), motivate (мотивації) та team building (побудова команди). Перспективним інструментом залучення нових споживачів екологічних послуг та продуктів є інтернет технології і, як приклад, цифровий проект WikiTravel, що дозволяє створювати перелік перспективних до відвідування іноземними туристами національних закладів.

8) Зоологічні парки – об’єкт наукового туризму. Створення належних природних умов та утримання в них рідких тварин створює перспективи для наукового туризму. Науковий туризм передбачає тривале знаходження суб’єктів, що проводять дослідження, в зоологічних парках з відповідним використанням всієї наявної інфраструктури.

Деякі науковці, а саме Харічков С.К., Дишловий І.М., Нездоймінов С.Г., виділяють певні напрямки формування та реалізації конкурентоспроможного рекреаційно-туристичного продукту, зокрема: розробка сучасної маркетингової стратегії просування рекреаційно-туристичного продукту на внутрішньому і міжнародному ринках; формування ефективної нормативно-правової бази розвитку рекреації та туризму; надання фінансового забезпечення розвитку рекреації та туризму; кадрове забезпечення розвитку рекреації та туризму; ефективне управління рекреаційно-туристичною сферою; облік екологічних, політичних і інших ризиків та інші напрями [5; с. 225-226].

Важливість дотримання розроблених науковцями напрямків розвитку рекреаційно-туристичної сфери є важливим, оскільки вона відіграє важливу економічну роль у забезпеченні сталого розвитку, оскільки сприяє:

- збільшенню доходу від економічної діяльності внаслідок використання потенціалу курортно-рекреаційного комплексу;
- залученню інвестицій у будівництво курортних об’єктів, розвиток інженерно-транспортної та комунальної інфраструктури;
- підвищенню ефективності використання матеріально-фінансових ресурсів, збільшення надходжень до бюджетів усіх рівнів, надходження валютних коштів;
- стимулюванню розвитку суміжних галузей (будівництва, торгівлі, сільського господарства, виробництва товарів і т.д.);
- забезпеченню конкурентоспроможності туристичних об’єктів [4; с. 81].

З вищевикладеного можна зробити наступні **висновки**.

1. Екологічне підприємництво є сучасною новою формою бізнесової активності в динамічній структурі рекреаційно-туристичної сфери. Темпоральні різниці розвитку та якісно різні етапи існування цих двох систем створюють критичну необхідність доктринальному наближенні, що може знайти відображення у побудові уніфікованої системи форм екологічного підприємництва.

2. Приватні форми екологічного підприємництва є найбільш ефективними, перспективними та значними за об'ємами капіталу, на відміну від міжнародних, які знаходяться здебільшого в аморфному стані, та національних, чий стан можна характеризувати як стагнаційний.

3. Структурування системи форм екологічного підприємництва в рекреаційно-туристичній сфері, з огляду на свою доктринальність, потребує обов'язкового створення реальних інноваційних бізнес-моделей, що є фактом реального впровадження ідей та векторів, закарбованих у формах. Аналіз сучасних економічних показників та статистичної інформації в сучасній рекреаційно-туристичній сфері дозволяє зробити висновки про велику перспективність капіталізації досліджуваного напрямку.

Література:

1. www.rada.gov.ua
2. Жарова Л.В. Екологічне підприємництво та екологізація підприємництва: теорія, організація, управління: монографія / Л.В.Жарова, Є.Ю.Какутич, Є.В. Хлобистов; за ред. акад. Б.М. Данилишина. – Суми: Університетська книга, 2009. – 239 с.
3. Дышловой И.Н. Ключевые направления развития рекреационно-туристического потенциала Одессы / И.Н.Дышловой, С.К. Харичков // Экономика и управление. - 2011. - №3. – С.49 – 55.
4. Суспільна складова сталого розвитку / [Куценко В.І., Остафійчук Я.В., Ільїна М.В. та ін.]; під наук. ред. В.І. Куценко / Державна установа “Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України”. — К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2012. — 112 с.
5. Харічков С.К. Регіональна парадигма цільової програми розвитку рекреації та туризму / С.К.Харічков, І.М.Дишловий, С.Г. Нездоймінов // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. - №2. – С. 221 – 230.
6. Цимбал О.І. Туристична сфера України як плацдарм до розвитку національної економіки та міжнародного туризму / О.І.Цимбал // Сталий розвиток економіки. – 2012. - № 2. – С. 133 – 136.
7. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Формування інституціонального середовища підприємницької діяльності у сфері природокористування: інвестиційно-інноваційний аспект: монографія / М.А.Хвесик, В.А.Голян, Ю.М.Хвесик, С.М. Демидюк. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2010. – 488 с.

9. Проблемы экономической оценки рекреационных ресурсов./ Амоша А.И. // – Донецк: Препр./НАН Украины.Институт экономики, 1987.- 25 с.
10. Шляхи розвитку природно-заповідних територій Донецької області у контексті сталого розвитку / Коніщева Н.І. // Регіональна економіка. – 2004. - №4. – С.127 – 139
11. Рекреаційні системи та комплекси: теретико-методологічний аспект / І.О.Гродзинська. – К.: РВПС України, 2005. – 50 с.

Abstracts

Andreeva N, Polyanichko E.

Forms and models of environmental business in the tourism and recreation industry in the context of sustainable development of Ukraine

The article presents the current status and features of recreational and tourism industry in Ukraine, analyzed approaches to disclosing of economic substance and form definition (models) environmental business in the recreation and tourism industry in the context of sustainable development.